



Türkiye’de Vergiye Gönüllü Uyumun Sağlanmasında 3V* Etkisi Üzerine Bir Araştırma

Ali Fuat Uruş¹ 

RESEARCH ARTICLE

Araştırma Makalesi

MAKALE BİLGİSİ

Gönderme: 24.12.2024

Düzeltilme : 10.03.2025

Kabul : 03.04.2025

Yayın : 30.06.2025

iThenticate benzerlik oranı: %9

JEL Kodu:

H26, H30, H31, H32, E70, E71

Anahtar Kelimeler:

Vergi Psikolojisi, Vergi Uyum, Vergi Bilinci, Vergi Etiği, Vergi Kültürü

Ö Z E T

Mükelleflerin vergiye gönüllü uyum göstermesi, vergilemeden beklenen verimin elde edilmesi (vergi gelirlerinin artırılması) için çok önem arz eden bir konudur. Çalışmanın amacı, Türkiye’de vergiye gönüllü uyum üzerinde etkili olan unsurların 3V (Vergi Bilinci + Vergi Etiği + Vergi Kültürü) olup olmadığını geçmişten bugüne gerçekleştirilmiş araştırmaların bulgu ve sonuçlarından hareketle tespit etmektir. Bu kapsamda çalışmada, 3V olarak ifade ettiğimiz vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürü birleşiminin Türkiye’deki vergiye gönüllü uyum üzerindeki etki düzeyi, literatürdeki ampirik çalışmalardan faydalanarak araştırılmıştır. Bulgular neticesinde, sosyo psikolojik ve sosyo-kültürel unsurların, bunların içerisinde ise 3V’nin vergiye gönüllü uyum üzerindeki etkisinin sosyo-ekonomik unsurlara nazaran çok daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Citation: Uruş, A.F. (2025). “Türkiye’de Vergiye Gönüllü Uyumun Sağlanmasında 3V Etkisi Üzerine Bir Araştırma”. *International Journal of Public Finance*. 10(1), 207 – 232. <https://doi.org/10.30927/ijpf.1606711>

¹ PhD., Res. Assist. İzmir Kâtip Çelebi University, Türkiye, ORCID: 0000-0002-3716-3298, alifuat.urus@ikc.edu.tr

* 3V: Vergiye gönüllü uyumu etkileyen unsurlar içerisinde yer alan vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürünün birleşimini ve üçünün toplamını ifade etmek için tarafımızca oluşturulan kısaltma ve kodlamadır. Bu sayede konunun daha anlaşılır olacağı ve anlatımını kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

A Research on the Effect of 3T in Ensuring Voluntary Tax Compliance in Türkiye

ARTICLE INFO

Submitted : 24.12.2024
 Revised : 10.03.2025
 Accepted : 03.04.2025
 Available : 30.06.2025

iThenticate similarity
 score: 9%

JEL classification:

H26, H30, H31, H32,
 E70, E71

Keywords:

Tax Psychology, Tax
 Compliance, Tax
 Awareness, Tax Ethics,
 Tax Culture

ABSTRACT

Taxpayers' voluntary compliance with taxes is a very important issue in order to achieve the expected efficiency from taxation (increasing tax revenues). The aim of the study is to determine whether the most effective elements on voluntary compliance with taxes in Türkiye are the 3Ts (Tax Awareness + Tax Ethics + Tax Culture), based on the findings and results of research conducted from past to present. In this context, the level of effect of the combination of tax awareness, tax ethics and tax culture, which we refer to as 3Ts, on voluntary compliance with taxes in Türkiye was investigated by utilizing empirical studies in the literature. As a result of the findings, it was determined that the effect of socio-psychological and socio-cultural elements, including 3V, on voluntary tax compliance is much higher than the socio-economic elements.

Extended Summary

In order for taxation to achieve its purpose, tax compliance must be ensured by taxpayers. In particular, voluntary compliance rather than mandatory compliance with taxes will maximize the expected benefit from taxation in the long term. Since an important way to increase tax revenues is through voluntary compliance with taxes, determining the factors affecting this and developing priority policies for which of these factors should be addressed is an important issue.

The starting point of this study is to reveal the effects of the elements of "tax awareness, tax ethics and tax culture (3T)" on ensuring voluntary tax compliance in Türkiye based on empirical studies in the literature. The aim of the study is to determine whether the 3Ts are the most effective elements on voluntary tax compliance based on the results of studies conducted in Türkiye from past to present. The importance of the study is to contribute to the prediction of which elements tax policy makers should give importance to and develop policies towards in terms of ensuring voluntary tax compliance.

Within the scope of the study; studies conducted on tax compliance in Türkiye, tax awareness, tax ethics, tax culture will be discussed. In terms of content, firstly the theoretical framework of the mentioned subjects will be presented, then a literature review and a general evaluation of the research findings will be made.

Tax compliance is addressed in the literature in two ways: voluntary and mandatory compliance. The term "voluntary tax compliance" is used to explain the socio-psychological aspect of tax compliance. In order to ensure voluntary tax compliance, certain elements are required. The most important of these are the elements of "tax awareness, tax ethics, tax culture", which are also the subject of our study. In this study, these three important concepts, which we refer to as "3T" based on the initials of each, have taken this form as an abbreviation or coding of a combination.

The findings obtained as a result of the literature review show that socio-psychological elements have a very large share in voluntary tax compliance, and the most effective of these elements are tax awareness, tax ethics and tax culture. While the effect of each of them on voluntary tax compliance is so high on their own, it would not be wrong to say that in the case of 3V, where each of them is provided together, voluntary tax compliance will be almost completely achieved. It is believed that it would be an appropriate decision for tax makers and administration to revise the application by taking this fact into consideration, to direct fiscal policies and even to implement tax reforms with a long-term perspective in order to increase the efficiency to be obtained from tax revenues.

For a sustainable financial system, voluntary tax compliance must be ensured. It is important to approach the elements that have an impact on voluntary tax compliance with care and importance in terms of sustainability and stability in tax policies. This study has revealed the necessity of a holistic approach to tax awareness, tax ethics and tax culture components under the umbrella of tax compliance. At the same time, theoretical and empirical studies in the literature have been examined from this perspective and research findings and results have been analyzed. The final contribution of this study has been to reveal the level of the effect of 3Ts on tax compliance in the literature in Türkiye. Another important contribution of the study has been to determine the connections and conceptual boundaries between each of the 3Ts more clearly.

Many studies conducted both nationally and internationally state that the most effective solution for increasing tax compliance is to design a tax system by implementing tax policies that are most suitable for the structure of society and that can be adopted by the society with a taxpayer-focused approach. It is widely reported in the literature that this can be achieved by introducing socio-psychological and behavioral factors as well as economic factors. As a result of this study, which supports the results in the literature, it is possible to say that voluntary tax compliance will be fully achieved if tax awareness, tax ethics and tax culture are provided together and the tax system is designed in accordance with taxpayer expectations.

In order to achieve 3T, first of all, there must be trust in political authority and the system, equal representation, social belonging, justice in taxation, the tax system respecting rights and bringing efficiency to the application. Without these preconditions, it does not seem possible to fully ensure voluntary compliance with taxes. In addition, every element that will increase tax awareness will also increase tax ethics and tax culture, and every step taken to improve any of them will increase 3T in total, which will accelerate the full voluntary compliance with taxes.

1. Giriş

Vergilemenin amacına ulaşması için vergi uyumunun mükellefler nezdinde sağlanması gerekmektedir. Özellikle vergiye zorunlu uyumdan ziyade gönüllü uyumun sağlanmış olması uzun vadede vergilemeden beklenen faydayı maksimum kılacaktır. Vergi gelirlerinin artırılmasının önemli bir yolu da vergiye gönüllü uyumdan geçtiğine göre, buna etki eden unsurların tespit edilmesi ve bu unsurlardan hangilerine yönelik öncelikli politikalar geliştirilmesi gerektiği önem arz eden bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vergi uyumunun belirleyicileri ya da unsurlarından sosyal ya da sosyo-kültürel (din, gelenek, ideoloji, devlete güven, aidiyet, milli menfaat, vatandaşlık bilinci, demokrasi, kültürel yapı gibi), ekonomik (gelir düzeyi, kayıt dışı ekonomi, ekonomik konjonktür, vergi yapısı, vergi adaleti, vergi oranları, vergi yükü, vergi afları, vergi denetim ve cezaları, kamu harcamaları ve yolsuzluk algısı, kamu idareleri gibi), demografik (eğitim, yaş, cinsiyet, meslek, medeni durum gibi) belirleyiciler aynı zamanda vergi bilinci, vergi etiği, vergi kültürünün de belirleyicileri arasındadır. Dolayısıyla vergiye gönüllü uyum çatısı altında bu üç unsuru incelemek yerinde olacaktır.

Bu çalışmanın çıkış noktası, Türkiye’de vergiye gönüllü uyumun sağlanmasında “vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürü” unsurlarının toplam etkisini (3V) literatürdeki ampirik çalışmalardan hareketle ortaya koymaktır. Çalışmanın amacı, vergiye gönüllü uyum üzerinde etkisi en çok olan unsurların neler olduğunu literatürdeki çalışmaların bulgu ve sonuçlarından yola çıkarak ortaya koymaktır. “Vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürü unsurları ayrı ayrı ve birlikte (3V) vergiye gönüllü uyum üzerinde ne kadar etkilidir?” ise bu çalışmanın araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın önemi ise vergi politika yapıcılarının vergiye gönüllü uyumun sağlanması açısından hangi unsurlara önem vermesi ve onlara yönelik politikalar geliştirmesi gerektiği hususlarında öngörude bulunmalarına katkı sunmaktır.

Çalışma kapsamında; Türkiye’de vergi uyumu başta olmak üzere, vergi bilinci, vergi etiği, vergi kültürü konularında yapılmış çalışmalar ele alınacaktır. Öncelikle bahsi geçen konulara ait teorik çerçeve ortaya konulacak, sonrasında ise literatür incelemesi ve araştırma bulgularının genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

2. Teorik Çerçeve

Vergi uyumu literatürde, gönüllü ve zorunlu uyum olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Vergi uyumunun sosyo-psikolojik yönünü açıklamak için “vergiye gönüllü uyum” ifadesi kullanılır. Vergiye gönüllü uyumun sağlanması için ise birtakım unsurların varlığı aranmaktadır. Bunların en başında, çalışmamızın da konusunu oluşturan “vergi bilinci, vergi etiği, vergi kültürü” unsurları gelmektedir. Bu çalışmada, her birinin baş harflerinden hareketle “3V” olarak ifade ettiğimiz bu üç önemli kavram, bir birleşimin kısaltması ya da kodlaması olarak tarafımızca bu halini almıştır. Öncelikle vergi uyumu kavramı ve tarihsel arka planı açıklanacak olup sonrasında sırasıyla vergiye gönüllü uyum başta olmak üzere, vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürü kavramları teorik açıdan ele alınacaktır.

2.1. Vergi Uyumu ve Vergiye Gönüllü Uyum

Vergi uyumu konusundaki literatür incelendiğinde ilk çalışmalarda vergiye zorunlu uyum tarafının üzerinde durulduğu ve bu kapsamda da vergi kaçırma, ceza ve denetimler üzerinde durulduğu görülmektedir. İleriki çalışmalarda ise bu unsurların vergi uyumunu açıklamakta yetersiz kaldığı düşünülerek vergiye gönüllü uyum tarafına ağırlık

verildiği ve bu kapsamda da etik değerler, psikolojik ve sosyolojik unsurlar üzerinde durulduğu görülmektedir.

Mükellef psikolojisi açısından vergi mükelleflerinin davranışlarını, çalışmalarının odağına alan ilk bilim insanı Alman maliyeci Günter Schmolders olmuştur. 1950-1970 yılları arasında yaptığı çalışmalar, bu alanda yapılan ilk ampirik çalışmalar olarak literatürde kabul görmektedir. Schmolders’in çalışmaları her ne kadar bu alandaki ilk çalışmalar olsa da mükelleflerin bireysel vergi davranışları açısından formel bir model geliştiremediği görülmektedir (Demir, 2008: 48).

Vergi mükelleflerinin davranışlarını formel bir model kapsamında ele alan ilk bilim insanları ise Allingham & Sandmo (1972) olmuştur. Vergi uyumu literatüründeki iki temel yaklaşımdan biri olarak kabul edilen Klasik Model (Allingham & Sandmo Modeli / Rasyonel Beklentiler Teorisi / Beklenen Fayda Modeli / Caydırma Modeli), ekonomik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu yaklaşımın temel varsayımı, vergi kaçakçılığı davranışının, daha genel olarak ise vergi ödememe davranışının yakalanma, cezalandırılma ve denetlenme riskinin büyüklüğü gibi unsurlara bağlı olarak değişebileceği yönündedir. Modele göre mükelleflerin vergi ödemesi için vergilemede caydırıcılık düzeyinin (yaptırım ve denetimlere bağlı olarak) yüksek olması gerekmektedir. Bu durumda mükellefler, üzerlerinde hissettikleri kaygı ve korku neticesinde vergi ödemeye zorunlu olarak rıza göstermiş olacaktırlar. Bu modele göre mükellefler, gelirlerini tam olarak beyan etmemeleri durumunda elde edecekleri vergi tasarrufu ile denetim neticesinde yakalanma riski ve karşılaşacağı cezanın büyüklüğü arasında bir değişim ilişkisi (trade-off) kurarak vergi kaçırıp kaçırmayacaklarına karar vermektedir. Bu mükellef davranışının arkasında kendi faydasını maksimize etme güdüsü bulunmaktadır. Dolayısıyla da mükellefler, vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı gibi yollara başvurma potansiyeline sahip olarak karşılanmaktadır. Özetle bu model, mükellefleri potansiyel vergi suçlusu olarak gördüğü için “vergi verilmez, alınır” mantığına sahiptir ve vergilemenin ekonomik maliyetlerini öncelikler (Allingham & Sandmo, 1972: 324; Demir, 2008: 49; Kitapçı, 2011: 1).

Mükelleflerin vergi karşısındaki tutum ve davranışlarını sadece ekonomik unsurlara indirgemek, mükellef davranışlarını açıklamakta yetersiz kaldığı, sosyo-psikolojik unsurların da dâhil edilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Başta Benno Torgler (2003) olmak üzere pek çok bilim insanı vergilemenin psikolojik ve sosyolojik yönlerini çalışmalarına dâhil etmiştir. Torgler (2002) ve Alm (1998), Klasik Model’in vergi kaçakçılığını açıklamakta yetersiz kaldığını ve yaptıkları karşılaştırmalı incelemelerde birçok ülkede vergi cezalarının caydırıcılığının düşük olmasına rağmen vergiye gönüllü uyumun yüksek olduğunu, vergi cezalarının caydırıcılığının yüksek olduğu bazı ülkelerde ise vergi uyumunun düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Bunlardan hareketle katı caydırıcılık politikalarının mükellefler üzerinde içsel motivasyonu zayıflattığı ve dışlayıcı bir etki (crowding-out effect) yarattığını söylemek mümkündür (Demir, 2008: 49-50; Kitapçı, 2011: 2).

Vergi uyumu literatüründeki iki temel yaklaşımdan biri olarak kabul gören Sosyal-Psikolojik Model (Ahlaki Duygular Teorisi / Tutumsal Model), mükelleflerin vergi ödeme

ya da ödememe davranışının altında yatan tek neden olarak bireysel fayda maksimizasyonunu görmemekte, mükelleflerin vergiyi algılama biçimi, etik değerler gibi psikolojik nedenlerin de mükellef tutum ve davranışlarında etkili olabileceğini göstermiştir. Bu model, verginin ekonomik maliyetleri olduğu gibi etik/ahlaki maliyetlerinin de olduğunu ortaya koymuştur (Kitapçı, 2011: 1).

Vergi uyumu; vergiye ilişkin ödev ve sorumlulukların eksiksiz, usul ve esaslara uygun, yerinde ve zamanında yapılması durumunu ifade eder. Vergi uyumu, ceza gibi yaptırımlarla gerçekleşirse zorunlu bir uyumdan söz edilirken vergiye bakış, algılama biçimi, bilinç düzeyi, etik değerler, normlar, kültür, hakkaniyet ve vicdani sorumluluk gibi sosyo-psikolojik unsurlarla gerçekleşirse de gönüllü bir uyumdan söz edilmektedir. Mükelleflerin vergi kanunlarına uygun olarak, kayıt düzenine uyma, beyan ve ödeme yükümlülüklerini tam ve zamanında herhangi bir zorlama olmaksızın yerine getirmesi durumuna vergiye gönüllü uyum denilmektedir. Ters bir durumda ise vergi uyumsuzluğundan söz edilmektedir. Vergi uyumsuzluğu, vergi kanunlarını ihlal ederek vergi kaçırma şeklinde olabileceği gibi vergi kanunlarındaki açık ve boşluklardan yararlanarak vergiden kaçınma şeklinde de olabilir. Mükellef; yanlış yönlendirme ve algılama, dalgınlık gibi sebeplerle bilmeden ve istemeden de vergi uyumsuzluğuna sebep olabilir ve olması gerekenden daha az ödemede bulunabilir. Dolayısıyla vergi uyumu, hem zorlayıcı unsurları hem de gönüllü unsurları bir arada, belli bir denge içerisinde gerçekleştirme neticesinde sağlanır (Aktan vd., 2002: 135; Saygın, 2018: 17, 27; Mutlu, 2021: 48; Yavuz vd., 2019: 2; Kirchler & Wahl, 2010).

Vergiye gönüllü uyumu etkileyen unsurlar literatürde farklı şekillerde tasnif edilmektedir. Temelde vergi kültürü, vergi etiği/ahlakı, vergi bilinci, vergi adaleti, vergi sistemi, kamu otoritesi ana başlıkları altında bu unsurların toplandığını görmekteyiz. Daha spesifik olarak ise içsel ve dışsal faktörler olarak ikili bir ayrımla ele alındığını söylemek mümkündür. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve 3V olarak kodladığımız vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürü “içsel faktörler” içerisinde değerlendirilirken vergi adaleti, vergi sistemi ve kamu otoritesi unsurları ise “dışsal faktörler” olarak değerlendirilmektedir. Dışsal faktörlerin ortak belirleyicileri içerisinde ise vergi oranları, vergi sisteminin yapısı (karmaşık olması ve fazla bürokrasi gibi), vergi mevzuatı (anlaşılması güç olması ve sık değişmesi gibi), kamu harcamaları ve hizmetleri (etkin ve verimli kullanım ve sunum), vergi harcamaları, vergi afları, vergi ceza ve denetimleri, kayıt dışı ekonomi gibi unsurlar bulunmaktadır (İpek & Kaynar, 2009: 176; Mutlu, 2021).

2.2. Vergi Bilinci

Bir mükellefin vergi kanunlarına uyum düzeyi vergi bilinç düzeyini göstermektedir. Vergi bilinci kavramsal olarak en yalın haliyle “bir verginin ödenmesi gerektiğinin farkında olma”, “ödenmesi gereken vergiden haberdar/farkında olunması hali” “vergi ile ilgili ödevlerin yerine getirilmesi gerektiğini fark etme, bilme ve hatırlama yeteneğine sahip olma” olarak tanımlanmaktadır (James & Alley, 2002: 29; Korlu vd., 2016: 445; Dornstein, 1987: 59; Uyanık, 2019: 359).

Vergi bilinci için mükelleflerin ödedikleri vergiler ile aldıkları hizmetler arasında bağlantı kurmaları gerekmektedir. Vergiler ile kamusal mal ve hizmetleri ilişkilendirme durumu gerçekleşirse devletin sunduğu mal ve hizmetlerin ancak vergiler yoluyla karşılanabileceği ya da finanse edilebileceği fark edilir. İşte bu farkındalık haline, vergi bilinci denmektedir (Savaşan & Odabaş, 2005: 8). Mükelleflerin, verginin hangi amaçla alındığını idrak ederek vergi ödemenin önemini bilmesi, şekli ve maddi yükümlülüklerini kendi isteğiyle yerine getirmesi durumuna vergi bilinci adı verilmektedir. Toplumsal ihtiyaçların karşılanmasının zorunluluğu ve bunun da vergilerle mümkün olmasının mükellefler tarafından anlaşılması, kendilerinin kamusal mal ve hizmetlerden kesintiye uğramadan faydalanabilmelerinin vergilerini düzenli olarak ödemelerinden geçtiğini bilmeleri, vergi bilincinin artmasını sağlamaktadır. Vergi bilincinin yerleşmesi durumunda ise vergiye gönüllü uyum sağlanmış, vergi kayıp ve kaçaklarının önüne geçilmiş olmaktadır. Vergi bilincinin bireylerden başlayarak toplumsal bilince dönüşmesi durumunda vergiye gönüllü uyumun tam olarak sağlandığından söz edilebilmektedir (Erdem vd., 2017: 275; Edizdoğan & Çelikkaya, 2012: 228).

Vergi bilinci, vergi algısıyla iç içe geçmiş bir kavram olduğu için literatürde birlikte ele alındığı görülmektedir. Vergi bilinci ve algısını etkileyen unsurlar ise tıpkı vergiye gönüllü uyumda olduğu gibi çeşitli ve farklı şekillerde sınıflandırılmaya tabi tutulmaktadır. Bunlardan biri, içsel ve dışsal unsurlar olarak ikili ayrımla ele alınan sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmada bireyin kendisinden kaynaklı olan (vergi etiği, subjektif vergi yükü gibi) ve olmayan (vergi adaleti, objektif vergi yükü gibi) unsurlar olarak vergi bilincini ve algısını etkileyen unsurlar ele alınmaktadır. Bir diğer sınıflandırmaya göre ise vergi bilincini ve algısını etkileyen unsurlar 3 başlık altında ele alınmaktadır. Bunlardan ilki; kamu harcamalarından, kamu hizmetlerinden faydalanma algısı, devlete güven ve bağlılık, vergi denetim ve cezalarına ilişkin algılamalar, başkalarına yönelik algılardan oluşan mükelleflerin vergiyi algılama şeklidir. İkincisi; vergi kültürü, sosyo-demografik faktörler (cinsiyet, eğitim, yaş, meslek gibi), sosyal normlar, inançları kapsayan sosyal ve kültürel unsurlardır. Üçüncüsü ise sık çıkarılan vergi afları, mükelleflerin vergi yükünü etkileyen vergi oranları, vergi adaletinin bir göstergesi olan vergi ödeme gücü, bireylerin gelir seviyesi ve refah düzeyi, ülkenin siyasi ve idari yapısı, vergi ödeme süreçlerinin kırtasiyeciliği ve uzunluğu, vergisel kuralların karışıklığı veya vergiye ilişkin kuralların sürekli değişmesi şekillerinde görülebilen ekonomik, mali ve idari unsurlardır (Gür, 2019: 35; Töremen, 2023: 59-73). Vergi bilinci ile vergi uyumu arasındaki ilişkiyi bu unsurların ortaklığından da görebilmekteyiz. Literatürdeki çalışmalar da bu ilişkiyi destekler niteliktedir.

2.3. Vergi Etiği

Literatürde vergi ahlakı olarak da yer bulan vergi etiği, izahı güç bir fenomen olarak görülmekte ve bireylerin vergisel yükümlülüklerini yerine getirmedeki içsel motivasyonlarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Torgler, 2003: 64). Vergi etiği olgusu, vergi mükelleflerinin bireysel olarak vergi ödemeye yönelik içsel uyumu ve bu ödemeleri gerçekleştirirken de yasaların öngördüğü şekilde hareket etmesi olarak

anlamlandırılmakta ve bir vergi sisteminin başarılı olması bakımından önemli bir belirleyici olarak görülmektedir (Demir, 2008: 51).

Vergi etiği, vergiye ilişkin ödev ve sorumlulukların vergi kanunlarına uygun olarak mükellefler tarafından eksiksiz ve zamanında yerine getirilmesi olup devletle mükellefler arasındaki ilişkiyi belirleyen davranış normları olarak ifade edilmektedir (Demir, 2008: 619). Mükelleflerin kişisel değer yargıları başta olmak üzere sosyal normlardan etkilenme düzeyi, birtakım bilişsel ve motivasyonel süreçler neticesinde vergi etiği şekillenmektedir. Özellikle motivasyonel süreç ile kastedilen mükelleflerin bireysel fayda/çıkar maksimizasyonu gözetmesi olarak ifade edilen rasyonalizyon ve dış çevrenin tutum ve davranış kalıplarından etkilenmesi olarak ifade edilen sosyalizasyon arasında vereceği karardır (Kitapçı, 2011: 2-3). Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere sosyal ve psikolojik bir sürecin tezahürü olarak görebileceğimiz vergi etiği, tanımlanması kolay olmayan ve üzerine ciddiyle düşünülmesi gereken bir husustur.

Vergi etiği her ne kadar sosyo-psikolojik unsurlardan oluşsa da verginin ekonomik yönü güçlü bir araç olduğu bilindiğine göre vergi etiğinin ekonomik unsurlardan da etkilendiğini söylemek mümkündür (Demir, 2008: 619). Vergi etiği/ahlakı 3 ana başlık altında araştırılmaktadır. Vergi etiğini etkileyen bu unsurlar; ekonomik, sosyal ve kültürel, demografik unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik unsurlar içerisinde “vergi yükü, vergi adaleti, vergi kapasitesi (gelir düzeyi), kamu harcamaları algısı, yolsuzluk, kayıt dışılık, vergi sistemi, vergi denetimi, vergi cezaları, vergi afları ve çevresel unsurlar” yer almaktadır. Sosyal ve kültürel unsurlar içerisinde “devlete bağlılık, güven ve vatandaşlık bilinci, siyasal iktidarın kabulü, demokrasi, dini inançlar, gelenekler, normlar, kültürel yapı ve vergi kültürü” yer almaktadır. Demografik unsurlar içerisinde ise “yaş, cinsiyet, eğitim, meslek ve medeni durum” yer almaktadır (Demir, 2008: 62-126). Vergi etiği ile vergi uyumu arasındaki ilişkiyi bu unsurların ortaklığından da görebilmekteyiz. Literatürdeki çalışmalar da (özellikle Torgler’e ait çalışmalar) bu ilişkiyi destekler niteliktedir.

2.4. Vergi Kültürü

Vergi kültürü, bir ülkenin kültürel mozağının bir yansıması olarak görülebilir. Çünkü vergi kültürü, bir ülkenin genel kültüründen etkilenir ve şekillenir. Kültürel değerler ve normlar ise kolaylıkla değiştirilebilecek olgular değildir. O yüzden vergi algısı ve vergi bilincinden başlayarak mükelleflerin vergiye gönüllü uyum sağlaması vergi kültürünün oluşumunda önem arz etmektedir.

En yaygın tanımına göre “bir ülkenin ulusal kültürü içinde tarihsel olarak yerleşen, sürekli etkileşimleri nedeniyle birbirine bağlı ve bağımlı olan vergi sistemi ve onun pratik uygulaması ile ilişkili resmi ve resmi olmayan kurumlar bütünü” olarak ifade edilen vergi kültürü; vergi idaresi açısından “vergileme kültürü” ile mükellef açısından “vergi ödeme kültürünü” de içeren geniş bir anlama sahiptir (Nerre, 2001: 12). Benzer bir başka tanıma göre ise vergi kültürü, “kültür ve değerler yoluyla toplumun zihnine işleyen vergi

kavramına ilişkin kodlar, tarihsel birikim ile bir kuşaktan diğerine aktarılan düşünüş ve davranış biçimi; vergi idaresi açısından da vergi davranışının yönünü tahmin edebilme yeteneği” olarak ifade edilmektedir (Yöney, 2019: 24).

Nerre (2001)’e göre, vergi kültürü her ülkenin kendi vergi sistemlerinden etkilendiği için kendine özgü bir özellik taşımaktadır. Toplumsal yapıdaki dürüst ve hakkaniyetli olma, iş yapma etiği gibi toplumsal değerlerin ve normların etkili olma düzeyi vergi kültürünün de ona göre şekillenmesini doğrudan etkilemektedir. Bu yüzden vergi kültürü, toplumu oluşturan fertlerin özgür iradeleriyle ve herhangi bir zorlama olmaksızın gönüllü olarak yükümlü oldukları vergileri ödeme gereği duymalarına ilişkin norm ve değerler bütünü olarak karşılık bulmaktadır.

Vergi kültürü için mükelleflerin ödev ve sorumluluklarını zamanında, doğru ve titiz bir şekilde yerine getirmelerine sebep olan içgüdüdür denilebilir. Bu içgüdüsel durum, vergisel yükümlülükler mükelleflerin bakışını ve ödenen vergilerin ne kadarının topluma hizmet olarak döndüğüyle ilgili inanç düzeylerini ölçen bir belirleyicidir. Buradan hareketle toplumsal olarak vergi kültürünün yükseltilmesi durumunda, kamusal kararlara aktif katılım sağlayan, bu noktada sorumluluk alan, bilinçli ve duyarlı bir toplumsal yapının oluşmasına da önemli ölçüde hizmet edilecektir (Abdiyeva vd., 2015: 45-46).

Vergi kültürünü belirleyen etmenlere ilişkin olarak literatürde farklı tasnifler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı içsel ve dışsal faktörler olarak ikili bir ayrımla konuyu ele alırken; diğer bir kısmı ise bazı ana değişkenler çatısı altında ele almaktadır. İkili ayrıma göre içsel faktörler “devlete bağlılık ve vatandaşlık bilinci, dini inançlar ve gelenekler, eğitim ve öğretim durumu, ailenin gelir düzeyi, mükelleflerin diğer mükelleflerle ilgili düşünceleri ve kamu hizmetlerinin mükellef tercihleriyle uyumluluğu ve etkin kullanımı” olarak belirtilirken dışsal faktörler ise “vergi afları, vergi denetimi, kayıt dışı ekonomi, siyasi yapı ve vergi sisteminin karmaşıklığı” olarak belirtilmektedir (Cesur & Çelikkaya, 2014: 2-5). Bir başka tasnife göre vergi kültürünü etkileyen 5 değişken üzerinde durulmaktadır. Bu değişkenler; vergi ödeme eğilimi (ödenen vergiler ile kamu hizmetlerinden yararlanma düzeyi), mükelleflerin etik/ahlaki normları (vergi etiği/ahlakı), hükümete güven ve tarafsızlık algısı (vergi sisteminin adaletsizliği, devlette yozlaşma ve bencil güdüler), mükellef hakları ve katılımları (vatandaşlık bilinci) ve sosyo-demografik (yaş, cinsiyet, eğitim, meslek, din vb.) etkenlerdir (Chuenjit; 2014; 19-26). Yine yaygın olan bir başka tasnife göre ise vergi kültürünü etkileyen unsurlar 4 ana başlık etrafında ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, sosyo-psikolojik faktörler kapsamında incelenen “vergi bilinci, vergi zihniyeti, adalet algısı, vergi ahlakı, sosyal-kişisel normlar” gibi unsurlardır. İkincisi, hukuki-siyasi faktörler kapsamında incelenen “maliye/vergi politikaları, vergi sistemi, demokrasi, yasal ve yargı sistemine güven” gibi unsurlardır. Üçüncüsü, ekonomik faktörler kapsamında incelenen “denetim, cezalar, vergi oranları ve af” gibi unsurlardır. Dördüncü ve son olarak da sosyo-demografik faktörler kapsamında incelenen “yaş, medeni durum, cinsiyet, aile yapısı, eğitim durumu, gelir seviyesi ve dini inanç” gibi unsurlardır (Mutlu, 2021: 92). Vergi kültürü ile vergi uyumu

arasındaki ilişkiyi bu unsurların ortaklığından da görebilmekteyiz. Literatürdeki çalışmalar da (özellikle Nerre'ye ait çalışmalar) bu ilişkiyi destekler niteliktedir.

Şimdiye kadar ki teorik açıklamalardan hareketle vergiye gönüllü uyum ile 3V arasında çok yakın bir ilişki olduğu ve her birinin etkileşim halinde olduğunu söylemek mümkündür. Vergiye gönüllü uyumun sağlanmasında etkili olan unsurlar ile 3V'yi etkileyen unsurlar arasında ciddi bir benzerlik olduğu bunun bir ispatı olarak karşımıza çıkmaktadır. 3V'nin her biri kavramsal ve teorik açıdan incelendiğinde anlamsal olarak pek bir farklılık olmasa ve her ne kadar birbirlerini tamamlasalar da kapsam açısından farklı oldukları anlaşılmaktadır. Vergi kültürü; vergi etiği ve vergi bilincinden daha fazlasını ifade eden bireysel olarak değil de toplumsal olarak bakılabilen bir kavramdır. Vergi etiği ise vergi bilincini de kapsayan daha geniş bir kavramdır. Bu açıklamalardan hareketle vergiye gönüllü uyumun; vergi algısı ve vergi bilinciyle başlayan, vergi etiği ve vergi kültürüyle de şekillenen, sosyo-ekonomik unsurlardan da etkilenen, kompleks ve üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

3. Literatür İncelemesi

Vergi uyumu ve özellikle de vergiye gönüllü uyumun sağlanması, vergileme psikolojisi ve vergileme ekonomisi bakımından önemli bir kazanım olarak görülmektedir. Mükelleflerin vergileme karşısındaki algı, tutum ve davranışlarını yansıtan “vergi bilinci, vergi etiği, vergi kültürü” kavramlarının vergiye gönüllü uyum üzerindeki etkisi son derece önemli bir hal almaktadır. Her birinin ayrı ayrı vergi uyumu üzerindeki etkisi dikkate alındığında üçünün toplamının vergi uyumu üzerindeki etkisinin çok büyük bir paya sahip olacağından hareketle bu çalışmada bir birleşimin adı olan 3V ifadesi kullanılarak buna dikkat çekilmek istenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'deki teorik ve ampirik literatür detaylıca araştırılmıştır. Bu alandaki çalışmaların büyük bir kısmının 2000'li yıllar itibarıyla yapıldığı, en kapsamlı araştırmaları yapan ve sonuçlar sunan çalışmaların doktora tezleri olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmada, elde edilen bulgular açısından daha geniş bir analiz ve değerlendirme yapma imkânı sunduğu için doktora tezleri seçilmiştir. Makaleler ise daha dar bir kapsamda netice sundukları (örneğin az tutulması sebebiyle genel bir çıkarımda bulunmanın güçlüğü), bu çalışmadaki amaç, hedef ve temayı kapsayıcı sonuçlar vermemeleri sebebiyle aşağıdaki tabloya yansıtılmamıştır. Ancak doktora tezleri dışındaki çalışmalar da detaylıca incelenmiş ve bunlardan genel eğilimi görmemizi sağlayacak olanlar ile son yıllarda gerçekleştirilmiş güncel olanlar bir sonraki başlıkta bulguları itibarıyla ele alınmıştır.

Literatür incelemesi kapsamında derinlemesine bir inceleme yapılarak doktora tezlerinden ampirik olanlar seçilmiş ve bu çalışmalar içerik analizine tabi tutularak birtakım bulgulara ulaşılmıştır. İncelemeye tabi tutulan çalışmalara ilişkin araştırma bulgularının detayları tarihsel olarak en yeniden en eskiye olacak şekilde aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablo 1'de 2006-2022 yılları arasında tamamlanmış toplam 12 doktora tezine yer verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Vergiye Gönüllü Uyum Üzerinde Vergi Bilinci, Vergi Etiği ve Vergi Kültürünün Etkisini Ölçen Araştırmalar

Araştırmacı	Yayın Yılı	Örneklem ve Yöntem	Bulgu
Ay	2022	TRC3 Bölgesindeki (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak illeri) 32 Gelir Vergisi Mükellefi ile Nitel Araştırma Yöntemi: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Yöntemi	– Dini inanç, vergi etiğinin belirleyicisi değildir. – Siyasal sürece katılım oranı bölgede yüksek olduğu için desteklenen siyasi partinin iktidarda olması vergi uyumu üzerinde doğrudan etkilidir. – Devlet ve hükümet ayrımı yapılmakta, vergi ödeme bir vatandaşlık görevi olarak görülmekte ancak vergiyi gönüllü ödeme konusundaki motivasyon, destekledikleri siyasi partinin yönetimde bulunmasıyla yakından ilişkilidir. – Vergiyi gönüllü ödeme üzerinde aynı sosyal çevreye, ideolojiye ve dini inanca sahip bireylerin tutum ve davranışları etkilidir. – Vergi kaçırma davranışı, tüm vatandaşların hakkına girilmesi olarak görülürken; düşük gelirli bireylerden vergi alınmaması ve onların bu davranışlarının mazur görülmesi ise insani bir yaklaşım olarak görülmektedir. – Sosyal çevrelerinde vergi kaçırmanın yakalanmamasının vergi ödememe motivasyonunu arttırdığı ve diğer mükelleflerin bu durumdan etkilendiklerini göstermektedir. – Sosyal çevre, vergi etiğinin belirleyicisidir. – Kamu hizmetleri açısından kamu idarelerinden (merkezi ve yerel yönetimler) beklentilerin farklı ancak her iki idare açısından da eksiklikler bulunduğu görülmektedir. – Temel kamu hizmetlerinden yeterince faydalanılmadığı ve bölgeler arası farklılıkların olduğu yani yaşadıkları şehirlere diğer bölgelerdeki kadar kamu hizmetlerinin getirilemediği düşüncesi yaygındır. – Ulaşım altyapısı, su şebekesi, elektrik ve kentsel planlama gibi kamu hizmetlerinin dahi eksik kaldığı ve bunun da vergi ödeme motivasyonunu düşürdüğü görülmektedir. – Vergi dairelerinde çalışanlar arasında iş bölümü olmadığı için karşılaşılan sorunların, vergi ödeme isteğini azalttığı görülmektedir. – Vergi denetimleri yetersizdir. Denetimlerde defter, kayıt ve belgeler yeterince incelenmemektedir. – Vergi dairesi yoklama işlemlerinde sorunlar olup personel azlığı bu sorunlar arasında başı çekmektedir. – Vergi cezaları caydırıcı bulunmamaktadır. – Vergi afları ve uzantısı olarak sık sık yapılan borç yapılandırılmaları, kısa vadede her ne kadar mükellefin yaşamını kolaylaştırır da uzun vadede vergisini zamanında ve tam ödeyen mükellefleri vergi ödemeye karşı soğutacak yani mükellefleri olumsuz etkileyecektir. – Vergi borcu silinen şirketlerin olması, mükelleflerin vergiye bakışını olumsuz etkilemektedir. – Vergilemede adalet ilkesi gereğince herkesten ödeme gücü ve geliri ölçüsünde vergi alınmalıdır. Vergi adaletini zedeleyecek uygulamalardan kaçınılarak vergisini gönüllü ödeyenler cezalandırılmamalıdır.

Araştırmacı	Yayın Yılı	Örneklem ve Yöntem	Bulgu
			– Ekonomik konjonktür, vergi etiği üzerinde etkilidir. Son küresel çaptaki kriz olarak Covid-19 pandemisinin halkın gelirlerini ciddi oranda azaltmasının, gerçeğe aykırı vergi beyanında bulunmaya zorladığı, bunun da vergi gelirlerini azalttığı görülmektedir. – Yolsuzlukla mücadele edilmesinin vergi etiği üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır. – Kayıt dışılık, vergi etiği üzerinde etkilidir. İlgili bölgede kayıt dışı ve kaçak mallara erişimin kolay ve yaygın olmasının vergi ödemeye uyum gösterme davranışını olumsuz etkilediği ve vergi gelirlerini azalttığı görülmektedir.
Mutlu	2021	NUTS, Düzey 2 İlleri Olan 26 İldeki (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Ağrı, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Erzurum, Gaziantep, Hatay, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Samsun, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Van, Zonguldak illeri) 614 Gelir Vergisi Mükellefi ile Nicel Araştırma Yöntemi: Yüz Yüze Anket Yöntemi	– Vergiye gönüllü uyum üzerinde demografik faktörlerden cinsiyet, yaş ve eğitimin pozitif etkisi olduğu; ancak medeni durum, yıllık gelir, ailelerdeki kişi ve çalışan sayısı ile ailenin toplam aylık gelirinin yanı sıra mükelleflerin bulundukları şehir ve sektörün negatif etkisi olduğu tespit edilmektedir. – Vergi kültürü başta olmak üzere, vergi bilinci, vergi etiği, vergi adaleti, vergi sistemi ve kamu otoritesi unsurlarının vergiyi gönüllü uyum üzerinde etkileri bulunmaktadır. – Demografik unsurlardan özellikle cinsiyetin vergiye gönüllü uyum üzerindeki etkisinin çok daha yüksek olduğu, dolayısıyla vergi idaresinin kadınlar üzerinden politika geliştirmesinin anlamlı sonuçlar verebileceği gözlenmektedir. – 60 yaş üzerinin vergiye uyum düzeyi çok daha düşük olması sebebiyle ileri yaştaki bireylerde vergi bilincini artırmaya yönelik çalışmaların yapılmasının olumlu sonuçlar vereceği görülmektedir. – Vergi mevzuatının ve denetim mekanizmasının vergiye gönüllü uyumu artıracak yönde gözden geçirilmesi ve verimliliği destekleyici şekilde yeniden yapılandırılması önemli görülmektedir. – Vergiye gönüllü uyum için vergi aflarına zorunlu haller dışında başvurulmaması gerekmektedir. – Vergisini zamanında ve tam ödeyen mükelleflerin vergi idaresi tarafından ödüllendirilmesi ve kamuoyuna ilan edilmesi vergiye gönüllü uyumun sağlanmasında önem arz etmektedir. – Vergi uygulamalarında hukuk sistemi, vergi idaresi ve yasama kurumundan kaynaklı yaşanan sorunların, mükellefleri vergi ödememe ya da vergiden kaçınma yönünde teşvik ettiği görülmektedir. Sistemin doğru ve etkin bir şekilde işlemesi için yorum farkı bırakmayacak ve kafa karışıklığını giderecek şekilde, birlik ve koordinasyon halinde hareket etmeyi mümkün kılacak regülasyonların devreye sokulması önemli görülmektedir. – Vergi idaresi tarafından sunulan hizmetlerin kalitesinin artırılmasının, mükelleflerle bilgi akışının şeffaf bir şekilde paylaşılmasının ve mükelleflerin vergilemede ana aktör olarak konumlandığını gösterecek katılımcı bir anlayışın yaygınlaştırılmasının vergiye gönüllü uyum üzerindeki etkisi son derece yüksektir.

Araştırmacı	Yayın Yılı	Örneklem ve Yöntem	Bulgu
			– Vergi uyumsuzluğunun ana sebeplerinden biri vergi adaletinin olmadığı veya yetersiz olduğu algısının yaygın olmasıdır. Vergi sistemi nezdinde herkesin eşit olmadığı ve vergi sisteminin adil bir yapıya sahip olmadığı algısı mükellefleri vergiye gönüllü uyumdan uzaklaştırıcı etkenlerdir. Vergi harcamalarındaki (istisna, muafiyet, indirim, teşvik ve sübvansiyonlar) iyileştirmelerin vergiye gönüllü uyumu belirgin bir şekilde artıracağı gözlenmektedir.
Aktaş Güzel	2020	Türkiye Genelinde Bağımsız Olarak Faaliyet Gösteren 392 Muhasebe Meslek Mensubu ile Nitel+Nitel (Karma) Araştırma Yöntemi: Yüz Yüze Görüşme ve Online Anket Yöntemi	– Vergi etiği, vergi uyumunu en çok artıran değişkendir. – Öznel normların vergi uyumu üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır. – Vergi sistemine yönelik tutumun artması vergi uyumunu artırmaktadır. – Hükümete duyulan güven, vergi adaleti algısı ve vergi etiğinin, vergi sistemine yönelik tutum üzerindeki etkisi pozitifdir. – Öznel normların, vergi sistemine yönelik tutum üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır. – Dindarlık, vergi sistemine yönelik tutum üzerinde istatistiki olarak anlamlı bulunmamaktadır. – Hükümete duyulan güven ve öznel normların, vergi etiği üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. – Vergi adaleti algısı ve dindarlık, vergi etiği üzerinde istatistiki olarak anlamlı bulunmamaktadır.
Yöney	2019	Türkiye Genelinde 1408 Dolaylı ve Dolaysız Vergi Mükellefi ile Nitel+Nitel (Karma) Araştırma Yöntemi:Yarı Yapılandırılmış Görüşme ve Anket Yöntemi	– Vergilemede başı çeken sorunlar; adalet değerindeki aşınma ve vergi kültürünün olmayışıdır. – Vergi kültürü üzerinde etkili olan değerlerin, yani toplumsal davranış kodlarının vergi idaresi açısından bilinmesi, vergi sisteminin sağlıklı bir şekilde işlemesi için önemlidir. – Vergi kaçırmanın bir alışkanlık ve gelenek olarak görülmesi ve de bunu yapanların herhangi bir suçluluk hissetmemeleri, vergisini tam ve zamanında ödeyen mükelleflerin enayi olarak görülmesi, “nasılsa af çıkar” diyerek vergisini ödemeyenlerin çoğunlukta olduğu algısı gibi geleneksel değerlerin olumsuz vergi kültürü üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmaktadır. – İtaatkarlık, geleneklere bağlılık, kanaatkarlık, kadercilik, helal kazanç ve akrabalarla ilişki gibi geleneksel değerlere önem veren mükelleflerin olumsuz vergi kültürünü arttırdığı görülürken kurallara uymak, iyi bir vatandaş olmak, öz denetime sahip olmak ve hayırseverlik gibi toplumsal uyum değerlerine önem veren mükelleflerin ise olumsuz vergi kültürünü azalttığı görülmektedir. – Başkalarına ve devlete güven arttıkça vergi kaçırma eğiliminde azalma, vergiye gönüllü uyumda ise artma görülmektedir. – Kamu harcamalarının nelere harcandığının mükellefler tarafından şeffaf olarak paylaşılmasının devlete güveni artıran ve vergi uyumu üzerinde en etkili unsurlardan biri olduğu tespit edilmektedir.

Araştırmacı	Yayın Yılı	Örneklem ve Yöntem	Bulgu
			– Vergi kültürü ve vergi etiği, değerlerden etkilenmektedir. – Adalet ve eşitlik değerlerinin çeşitli vergi uygulamaları (vergi afları vd.) tarafından zedelenmesinin mükellefleri olumsuz vergi kültürüne yönelttiği gözlemlenmektedir. – Vergileme kültürünü mükelleflerin büyük bir kısmının devlete kayıtsız şartsız bağlılık ve itaatkarlık yani devletin sorgulanamaması olarak görmesi büyük bir rahatsızlık sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.
Doğan	2019	Türkiye Genelinde 1990 (1030 Katılımcı), 2007 (1346 Katılımcı), 2012 (1605 Katılımcı) Yıllarında Gerçekleştirilen Dünya Değerler Anketi Verileri ile Nicel Araştırma Yöntemi	– Bürokrasiye güven ve maddi tatmin seviyesi arttıkça yüksek vergi etiğine sahip olma olasılığı düşmektedir. – Bürokrasiye güven unsurunu şekillendiren ana fikir, vergiye ilişkin usulsüzlüklerin devlet yetkilileri eliyle belirlendiğinin mükellefler tarafından kanıksanması olup bu algı yüzünden de düşük vergi etiği sergiledikleri söylenmektedir. – Gelir düzeyi arttıkça vergi etiği düşmektedir. Yüksek gelire sahip mükelleflerin kamu hizmetlerinden yeterince faydalanmadıkları düşüncesiyle vergi etiğine uygun hareket etmedikleri ve gönüllü vergi uyumu göstermedikleri belirtilmektedir. – Hükümete güven, dini değerler ve milli gurur düzeyi arttıkça yüksek vergi etiğine sahip olma olasılığı artmaktadır. – Devletin vatandaşlarının geçimini temin edecek şekilde daha fazla sorumluluk almasını isteyen mükelleflerin vergi etiği düzeyi daha yüksektir. Devletin sorumluluğunun artması ve de kamu hizmetlerinden yeterince istifade edebilmeleri durumunda vergi ödemeye hazır olan mükellef sayısı yüksektir.
Dolgun	2019	İstanbul ilindeki 415 Kurumlar Vergisi Mükellefinin Vergi İşlerinden Sorumlu Yetkilileri ile Nicel Araştırma Yöntemi: Anket Yöntemi	– Mükellef davranışlarını ve vergi uyum düzeyini belirleyen en önemli faktör vergi etiğidir. – Vergi mevzuatı faktörü vergi uyum kararlarında etkilidir. Vergi mevzuatının karmaşık, anlaşılması zor ve muğlak olmaması mükelleflerin vergi uyumu üzerinde oldukça etkilidir. – Vergi sisteminin adil olması faktörü vergi uyum kararlarında etkilidir. Vergi sisteminin adaletli, herkesi kapsayıcı, güvenilir ve istikrarlı olmasının mükelleflerin vergi uyum kararındaki etkisi yüksektir. – Kamu hizmetlerinin boyutu faktörü vergi uyum kararlarında etkilidir. Ödenen vergiler ile alınan kamu hizmetinin karşılaştırmasını yaparak mükellefler vergilemeye uyum gösterme düzeyini belirlemektedir. – Vergi ceza miktarları faktörü vergi uyum kararlarında etkilidir. Caydırıcı cezaların olması ve bu cezaların adil bir şekilde uygulanmasının mükelleflerin vergiye uyum göstermelerinde etkisi bulunmaktadır. – Cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi gibi demografik faktörler vergi uyum kararlarında etkilidir. Kadınların, belli bir olgunluğa erişmiş mükelleflerin ve lisans mezunlarının vergi uyum düzeyleri daha yüksektir.

Araştırmacı	Yayın Yılı	Örneklem ve Yöntem	Bulgu
			– Firma yaşı, sektörü, cirosu, çalışan sayısı gibi faktörler vergi uyum kararlarında etkili değildir.
Didinmez	2018	Ankara İlindeki 332 Gelir Vergisi Mükellefi ile Nitel+Nicel (Karma) Araştırma Yöntemi: Yarı Yapılandırılmış Görüşme ve Online Anket Yöntemi	– Mükelleflerin beyanları ile fiili uygulamaları birbirinden farklılaşmaktadır. – İleri yaştaki mükelleflerin vergi uyum düzeyi görece daha düşüktür. – Vergi oranı ve vergi yükü unsurlarından ziyade kamu hizmetlerine ilişkin uygulamalar mükelleflerin vergi uyum kararlarında daha etkili olmaktadır. – Sosyo-psikolojik faktörlerin vergi uyum düzeyi üzerinde, vergi oranından çok daha fazla etkiye sahip olduğu görülmektedir. – Mükelleflerin büyük bir kısmı düz oranlı gelir vergisi sistemi yerine artan oranlı gelir vergisi sistemini tercih ettiklerini, artan oranlı gelir vergisi sisteminde daha fazla vergi uyumu gösterebileceklerini belirtmektedir.
Demir	2018	Batı Akdeniz Bölgesindeki (Isparta, Burdur, Antalya İlleri) Beyana Tabi 920 Gelir Vergisi Mükellefi ile Nicel Araştırma Yöntemi: Anket Yöntemi	– Mükelleflerin vergi uyum kararları üzerinde etkisi olan unsurlar; vergi etiği, vergi adaleti, vergi oranları, vergi idaresi ve vergi denetimleri, milli duygular ve vatan sevgisi, devlete ve hükümete güven, mali af uygulamaları ve diğer mükellef davranışlarıdır. – Milli kültürümüzde, toplumsal faydaları gözetilen milli bir hedef belirlenmesi durumunda bu hedefe yönelik mükelleflerde motivasyon oluşturulması ve sinerji yaratılmasının vergi uyum düzeyini artıracak beklenmektedir. – Toplumdan uzaklaşan ve toplumsal aidiyetini yitirme noktasına gelmiş olan mükelleflerin vergi uyum düzeyleri son derece düşüktür. Bu mükellefleri kucaklayacak şekilde vergi idaresi ve siyasi otorite tarafından milli birlik mesajları verilmesi ve her bir vatandaşın devlet yönetiminde aktif rol oynayıcı önemli birer paydaş olduğu yönünde telkinlerde bulunulmasının etkili olacağı düşünülmektedir.
Yurdakul	2013	Bursa İlindeki 626 Mükellef ile Nicel Araştırma Yöntemi: Yüz Yüze ve Online Anket Yöntemi	– Yaş arttıkça vergi etik düzeyi de artmaktadır. – Kadınların çalışma hayatına katılımlarının artması sebebiyle cinsiyet ile vergi etik düzeyi arasında istatistiksel anlamda bir ilişki bulunamadığı tespit edilmektedir. – Medeni durum açısından evlilerin bekarlara göre vergi etik düzeyleri daha yüksektir. – Dini katılım (inanç) düzeyi arttıkça vergi etik düzeyi de artmaktadır. – Hükümete duyulan güven arttıkça vergi etik düzeyi de istatistiksel olarak çok güçlü olmasa da artmaktadır. – Hukuk sistemine ve mahkemelere olan güven düzeyi arttıkça vergi etik düzeyi de artmaktadır. Bu da adalete olan güvenin vergi etik düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. – Parlamentoya güven, vergi etik düzeyini de artırmaktadır. – Bir ülkenin vatandaşı olmaktan duyulan gurur seviyesinin yüksek olması, vergi etik düzeyini çok güçlü bir şekilde etkilemektedir.

Araştırmacı	Yayın Yılı	Örneklem ve Yöntem	Bulgu
			– Vergi sisteminin adil olmadığı yönünde bir kanının oluşması durumunda vergi kaçırma davranışı kabullenilebilir olmaktadır. – Ülkenin demokratik bir şekilde yönetildiğini düşünen mükelleflerin vergi ödemeyi etik ile ilişkilendirdiği söylenebilir. – Vergi yükünün mükellefler tarafından kabul edilebilir sınırlarda olması durumunda vergi etik düzeyi de artmaktadır. – Devletin toplanan vergi gelirlerini etkin bir şekilde kullandığını düşünenler düşünmeyenlere göre azdır. Vergi gelirlerinin etkin bir şekilde kullanıldığını düşünenlerin vergi etik düzeyleri de yüksek çıkmaktadır. – Ödenen vergilerin kendisine kamu hizmeti olarak döneceğinin düşünülmesi vergi etik düzeyini de artırmaktadır. – Vergi beyanında bulunurken denetleneceğini düşünenlerin vergi etik düzeyleri son derece yüksektir. – Vergi kaçırmanın toplum tarafından kınanır olduğunu ve vergi kaçırıcılarla alışveriş yapmadığını ifade edenlerin vergi etik düzeyleri son derece yüksektir. – Vergi vermeyi bir vatandaşlık görevi olarak görenlerin vergi etik düzeyleri son derece yüksektir. – Vergi etik düzeyi üzerinde vergi suçu dolayısıyla yakalanıp cezalandırılmaktan duyulan korkunun etkisi son derece yüksektir. – Vergi kaçırmanın toplumsal saygınlığı kaybettireceğini ve vicdani bir yük olacağını düşünenlerin vergi etik düzeyleri daha yüksektir. – Somut cezalar kadar soyut yaptırımların ve içsel motivasyonun da vergi etik düzeyi üzerinde etkisi (hatta daha yüksek) bulunmaktadır. – Vergi aflarının sıklıkla çıkarılması vergi etik düzeyini düşürmektedir. – Vergi idaresinin ve vergi memurlarının mükelleflere olumlu yaklaşması ile vergi etik düzeyi arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır.
Şahin	2011	Doğu Karadeniz Bölgesindeki (Trabzon, Giresun, Gümüşhane İlleri) Ticari Kazanç ve/veya Serbest Meslek Kazancı Elde Eden 386 Gelir Vergisi Mükellefi ile Nicel Araştırma Yöntemi: Anket Yöntemi	– Vergi denetimlerinin artması vergi etiğini artırmaktadır. – Kamuya güven algısının artması vergi etiğini artırmaktadır. – Beyanname doldurma deneyiminin artması vergi etiğini artırmaktadır. – Vergi adaleti algısının artması vergi etiğini artırmaktadır. – Demokrasi algısının artması vergi etiğini artırmaktadır. – Vergi cezalarının artması vergi etiğini azaltmaktadır. – Vergi oranının yüksek bulunması vergi etiğini azaltmaktadır. – Vergi mevzuatının karmaşık bulunması vergi etiğini azaltmaktadır. – Verginin israf edildiği algısının artması vergi etiğini azaltmaktadır. – Eğitim düzeyi arttıkça vergi etiği azalmaktadır.

Araştırmacı	Yayın Yılı	Örneklem ve Yöntem	Bulgu
			– İşletmenin kurumsal kimliği ve ölçeği, vergi etik düzeyini etkilemektedir. Şahıs işletmelerinin vergi etik düzeyi, şirketleşmiş olan işletmelere nazaran daha yüksektir. Ortalama personel sayısından daha fazla personel çalıştıranlar işletmelerde vergi etik düzeyi, ortalamanın altında personel çalıştıranlara nazaran daha yüksektir. – Vergi etiğini sırasıyla en olumsuz olarak etkileyen unsurlar; vergi sisteminin adaletsizliği, vergilerin israfı, yakalanma riskinin düşüklüğü ve diğer mükelleflerin vergi kaçırmasıdır. Ancak vergi sisteminin adaletsizliği ve vergilerin israfı durumunda vergi kaçırma davranışı daha az reddedilebilir görülmektedir. – Sırasıyla en önemli vergisel sorunlar; vergi adaletsizliği, vergi oranlarının yüksekliği, kira ve işçi stopajlarının (kesintilerinin) yüksekliği, vergi ceza ve denetimlerinin yeterli miktarda ve caydırıcı olmaktan uzak olmasıdır.
Demir	2008	Ege Bölgesindeki (İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Afyonkarahisar, Uşak İl Merkezleri) Aktif Faaliyette Bulunan Beyana Tabi 640 Gelir Vergisi Mükellefi ile Nicel Araştırma Yöntemi: Yüz Yüze Anket Yöntemi	– Vergi etik düzeyi ortanın üzerindedir. – Vergi etiği ile vergi uyumu arasında güçlü bağlantı bulunmaktadır. – Vergi uyum düzeyinin artırılması için en belirleyici faktör vergi etiğidir. – Vergi etik düzeyini belirleyen en önemli faktörler; kurumsal kalite, vergi yönetiminin kalitesi, vergi idaresine bakış, kamu harcamalarına bakış, subjektif vergi yükü, yolsuzluk algısı, vergi afları, resmi ve resmi olmayan eğitim, inanç ve cinsiyet olarak belirlenmektedir. – Siyasal, hukuki ve bürokratik kaliteyi kapsayan kurumsal kalite endeksi, toplam vergi etiğinin en önemli belirleyicisidir. Vergi etiğinin yerleşmesi, vergileme yetkisini kullanan kurumların ve diğer kurumların kalitesine bağlıdır. Toplam vergi etiğinin yükseltilmesi, devletin kurumlarına olan güven düzeyin yükseltilmesi ile mümkündür. – Vergi yükü, vergi yönetiminin kalitesi, yolsuzluk algısı gibi ekonomik faktörler de vergi etiğinin önemli belirleyicilerindendir. – Mükelleflerin ödedikleri vergilere yönelik kişisel olarak hissettikleri baskı (tazyik) olarak ifade edilen subjektif vergi yükü unsuru birey bazında vergi etiğini olumsuz etkilemektedir. Mükelleflerin vergi etiğine etki eden en önemli ekonomik faktör subjektif vergi yükü olarak tespit edilmektedir. Subjektif vergi yükünün azaltılması durumunda vergi etik düzeyinin de belirgin bir şekilde artacağı düşünülmektedir. – Vergi etiği ile kamu harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Vergilerin, kamu harcamalarının karşılığı olarak görülmesi sebebiyle mükellef tercihlerine uygun olarak etkin ve verimli kullanımı önem arz etmektedir. – Vergi etiği ile yolsuzluk algısı arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her türlü yolsuzluk ve rüşvetin üzerine gidilerek ağır yaptırımların uygulandığının

Araştırmacı	Yayın Yılı	Örneklem ve Yöntem	Bulgu
			kamuoyuyla paylaşılmasının vergi etiği üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. – Vergi etiği ile mükelleflerin vergi idaresini algılama düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Toplam vergi etiğinin yükseltilmesi için mükelleflerin mali anlamda ilişki içerisinde bulunduğu vergi idarelerinin, mükelleflerin pozitif algılarına hizmet edecek şekilde revize edilmesi gerekmektedir. – Vergi denetimleri ve vergi cezaları arttıkça vergi etik düzeyi de artmaktadır. – Vergi aflarına sıklıkla başvurulmasının mükellef nezdinde hoşnutsuzluk yarattığı ve bunun da vergi etiğini azalttığı belirtilmektedir. – Eğitim seviyesi (hem okullardan alınan formel eğitim hem de aile ve çevreden edinilen informal eğitim) arttıkça vergi etik düzeyi de artmaktadır.
Çiçek	2006	İstanbul ilindeki 502 Mükellef ile Nicel Araştırma Yöntemi: Yüz Yüze Anket Yöntemi	– Mükelleflerin büyük bir kısmı vergilerini tam olarak ödedikleri inancına sahiplerdir. – Mükelleflerin büyük bir kısmı ödedikleri vergiyi kamu hizmetlerinin bir karşılığı olarak görmektedir. Vergiyi zorunlu bir ödeme, ödev, kamu hizmetlerinin karşılığı, ve girişim faaliyetlerini engelleyen bir unsur olarak görenler ağırlıklı olarak yüksek öğretim ve üstü eğitime sahip mükelleflerdir. Vergiyi bir yük olarak görenler ise orta öğretim düzeyine sahip mükelleflerdir. Cinsiyet ve yaşın belirleyici bir etkisi bulunmamaktadır. – Vergi tazyikini daha çok hisseden mükellefler vergileri zorunlu bir ödeme olarak görmekte, bu tazyiki daha az hissedenler ise vergiyi kamu hizmetlerinin bir karşılığı ve vatandaşlık görevi olarak görmektedir. Vergi tazyikini en şiddetli olarak hissedenler ise teşebbüs kabiliyetini engelleyen bir faktör olarak vergileri görmektedir. – Mükelleflerin büyük bir kısmı vergi yükünü çok ağır ve ağır bulmaktadır. Öğrenim düzeyi arttıkça vergi yükünü daha ağır bulma oranı artmaktadır. Yaşın vergi yükü üzerinde belirgin bir etkisi olmamakla birlikte 31-40 yaş aralığındaki nispeten genç kesimin vergi yükünü daha ağır bulduğu gözlemlenmektedir. – Mükelleflerin büyük bir kısmı uygulamadaki vergilerin adaletli olmadığına inanmaktadır. Bunun nedenleri olarak ise kayıt dışı ekonomi (devletin belli kesimleri vergilendirememesi) ve vergi kaçakçılığının yaygın olması belirtilmektedir. – Kamu harcamalarının boyutu ve yöneldiği alanlar ile sunulan hizmetler, mükelleflerin büyük bir bölümü tarafından takip edilmekte ve değerlendirilmektedir. Bu durumun vergi uyumu üzerindeki etkisi yadsınamaz büyüklüktedir. – Artan gelir ihtiyacının karşılanması için (sırasıyla) kamu gelirlerinin kısılması ve vergi denetimlerinin artırılması gerekmektedir. Kamu harcamalarının savurganca kullanıldığı

Araştırmacı	Yayın Yılı	Örneklem ve Yöntem	Bulgu
			ve bu yüzden de kamu gelirlerinin kısılması gerekliliğine mükelleflerin daha büyük önem atfettiği görülmektedir. – Vergi bilincinin artırılması (önem sırasıyla); eğitim ve öğretimle, vergi sistemindeki adaletsizliğin giderilmesiyle, kamu harcamalarındaki savurganlığın giderilmesiyle, vergi oranlarının düşürülmesiyle, kişi başına düşen gelirin artırılmasıyla mümkündür. – Vergi yükünü artıracak bir kanun çıkması (vergi oranlarının artırılması veya yeni vergiler getirilmesi gibi) durumunda mükelleflerin büyük bir kısmı vergiden kaçınmanın yollarını arayacaklarını ve harcamalarında kısıntıya giderek bu durumu telafi etmeye çalışacaklarını belirtmektedir. – Vergi oranlarının azaltılması durumunda mükelleflerin büyük bir kısmı vergi kaçakçılığını azaltıp vergi gelirlerine katkıda bulunacaklarını belirtmektedir. Bu durumun verginin tabana yayılmasına hizmet edeceği ve kayıp kaçığın önüne geçeceği yönünde güçlü bir eğilim gözlemlenmektedir. – Vergilerin tam olarak ödenmemesinin sırasıyla sebepleri; vergi oranlarının yüksek olması, vergi bilinci ve vergi etiğinin yeterince sağlanamamış olması, gerekli vergi reformlarının yapılamaması, şekli yükümlülüklerin (kayıt düzeninin zor ve anlaşılabilir bulunması, vergilendirme sürecinde haddinden fazla idari formalitenin olması gibi) fazla olması ve devletin verginin gerekliliği konusunda yeterince kamuoyunu aydınlatamamasıdır. – Vergi kaçakçılığının sırasıyla en önemli nedenleri; vergi idaresi ve denetimlerinin yetersiz oluşu ile vergi cezalarının ve miktarının yeterince caydırıcı olmaması, “herkes kaçırıyor, ben de kaçırayım” mantığı, vergi kanunlarındaki yasal boşlukların kaçırılmaya müsait oluşu ve kamu harcamalarının savurganca kullanılmasıdır. – Mükelleflerin büyük bir kısmı vergi kaçırıcıları hoş bir şekilde karşılamadıklarını, onaylamadıklarını ve bu durum karşısında bu eylemi gerçekleştirenlere ciddi bir tepki gösterdiklerini belirtmektedir. – Mükelleflerin büyük bir kısmı vergi aflarının dürüst mükellefleri cezalandırmak olduğunu ve vergiye gönüllü uyum amacına hizmet etmeyeceğini belirtmektedir. – Vergi idaresi ile mükellef ilişkisi açısından iki önemli sonuç ise vergi idaresinin mükelleflere yaklaşımı (vergi ödemeyi kolaylaştırma davranışından uzak tavırlar takınılması) ve vergi denetim elemanlarının görevlerini yerine getirirken ki davranışlarıdır. – Yaşanılan ekonomik krizlerin vergi ödeme davranışını ciddi anlamda olumsuz etkilediği ve vergi uyumunu azalttığı gözlemlenmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından derlenerek hazırlanmıştır.

4. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırma bulgularının değerlendirildiği bu kısımda literatür taraması yaparken öne çıkan bazı çalışmaların bulguları ile son yıllarda yayınlanmış güncel çalışmaların bulguları değerlendirilecektir. Tablo 1’deki çalışmaların bulgularına tablo içinde geniş bir şekilde yer verildiği için burada her biri için ayrı bir değerlendirme yapılmayacak olup tüm çalışmaların bulguları verildikten sonra genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Literatürdeki çalışmaları derlerken doktora tezlerinden bağımsız olarak Türkiye genelinde yapılmış en kapsamlı çalışma olarak Zenginobuz vd. (2010), Güneydoğu Anadolu Bölgesi özelinde yapılmış en kapsamlı çalışma olarak da Çiçek vd. (2008) tespit edilmiş ve bu çalışmaların bulguları da değerlendirmeye alınmıştır. Bu şekilde genel eğilimi görme imkânı artmıştır (Uruş, 2023: 32).

Zenginobuz vd. (2010), vergi, temsiliyet ve demokrasi ilişkisi temelinde Türkiye’de yaşayan vatandaşların algılarını ve vergi uyumlarını araştırdıkları çalışmalarında, Türkiye genelinde 2400 kişi ile yüz yüze anket yöntemini kullanarak görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: Vatandaşların büyük bir bölümü, vergi vermenin bir vatandaşlık görevi olduğu ve devlet yönetiminde söz sahibi olmanın bir yolu olduğunu düşünmekte; ancak kamu hizmetlerinin ihtiyaca yeterince karşılık vermediği, bu hizmetlerin şeffaf ve denetlenebilir olmadığını düşünmektedir. Vergi verme ile hizmet alma ilişkisindeki bu olumsuz algının, demokratik temsiliyeti zedelediği yönünde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Türkiye’deki vergi sisteminin adaletine ve güvenilirliğine vatandaşlar 10 puan üzerinden ortalama 3.15, vergi gelirlerinin verimli bir kamu hizmeti olarak dönmesine ortalama 3.63, kamu harcamalarındaki şeffaflığa ve hesap verilebilirliğe ise ortalama 3.1 puan vermişlerdir. Vatandaşların %81’lik kısmı, herkesin kendi payına düşen vergiyi ödemesi gerektiğini ifade ederek vergi bilincinin ve vergi kültürünün önemine işaret etmişlerdir. Vatandaşların %75’i “Türkiye’de vergilerini düzenli ödeyenlerin büyük bir kısmının ellerinde vergi kaçırma imkânı olsaydı vergilerini ödemezlerdi” şeklindeki ifadeye katıldıklarını beyan ederek diğer vatandaşların vergi uyumuna güvenmediklerini belirtmişlerdir. Vergi kaçırmaya yönelik bu yaygın kanaat ise vergi etiğinin istenen düzeyde olmadığını göstermektedir.

Çiçek vd. (2008), Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan mükelleflerin vergi algısı, vergileme karşısındaki tutum ve davranışlarını araştırdığı çalışmalarında, yüz yüze görüşme ve anket yöntemi kullanarak Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa illerindeki 1361 mükellef grubuyla araştırmalarını gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: Mükelleflerin büyük bir kısmı, vergi yükünü yüksek, uygulanan vergileri adaletsiz bulmaktadır. Bunun temel sebebi olarak ise herkesin vergilendirilememesi görülmektedir. Ödenen vergilerin hizmet olarak dönmediği ve idare tarafından etkin olarak kullanılmadığı yönünde genel bir eğilim bulunmaktadır. Artan gelir ihtiyacının, daha fazla vergi almak yerine vergi denetimlerini artırma ve kamusal harcamalarda kısıntıya gitme şeklinde olması gerektiği

kanaati hâkimdir. Diğer yandan, görüşmeye katılan bölge halkının yarısından fazlasının, sunulan kamu hizmetlerinin niteliğini ve içeriğini sorgulayan ve de takip eden bilinçli bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle bu kesime göre vergi bilincini artırmanın en önemli nedenleri olarak vergi sistemindeki adaletsizliğin giderilmesi ve eğitim-öğretime ağırlık verilmesi gösterilmektedir. Vergilerin tam olarak ödenememesinin ana sebebi olarak vergi oranlarının yüksekliği gösterilmektedir. Her ne kadar vergi kaçırmayı doğru bulmasalar da mükelleflerin vergi kaçırmasını olağan karşıladıkları görülmektedir. Vergi uyumunu azaltan sebepler olarak ise vergi idaresi çalışanlarının mükelleflere yaklaşımı, vergi ödemelerindeki idari formalitelerin fazlalığı, vergi mevzuatının yeterince anlaşılır olmayışı, vergi adaletini bozan vergi aflarının sıklıkla çıkarılması, kamu harcamalarının etkin ve verimli kullanılmayışı gösterilmektedir.

Çalışma kapsamında Türkiye’de vergi uyumuna ilişkin yayınlanmış güncel makaleler (2019-2023) de incelenmiş olup bu kısımda ilgili çalışmaların bulgularına da yer verilmiştir. Bu şekilde, geçmişten günümüze vergi uyumu üzerinde etkili olan unsurlar içerisinde en çok öne çıkanların hangileri olduğunu daha net görebilme imkânı doğmuştur.

Uyanık (2019), Türkiye’deki mükelleflerin vergiyi algılama, vergi bilinci ve vergiye gönüllü uyumunun vergi gelirlerine etkilerini araştırdığı çalışması kapsamında 117 mükellefle yüz yüze ve/veya elektronik posta aracılığıyla anket yöntemini kullanarak görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışma neticesinde elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: Vergi bilincini etkileyen en önemli unsurlar; eğitim-öğretim (%34), kamu harcamalarındaki tasarruf ve doğru kullanım (%24), ekonomik gelişmişlik ve kişi başına gelir düzeyi (%16) olarak belirtilmiştir. Vergi etiğini etkileyen en önemli unsurlar; sosyal ve demografik unsurlar (%41), vergi afları (%32), diğer mükelleflerden ve danışmanlardan etkilenme (%17), vergi inceleme elemanlarının takındığı tavır, tutum ve davranışları (%11) olarak belirtilmiştir. Vergilerin tam olarak ödenmemesinin ve vergiye gönüllü uyumun sağlanamamasının en önemli nedenleri; usul mükellefiyetlerin fazla olması (%27), gelir unsurlarının bazılarının vergi oranlarının yüksek olması (%23), verginin öneminin ve gerekliliğinin halka yeteri kadar anlatılamaması (%21), vergi etiğinin ve vergi bilincinin yeterince yerleşmemiş olması (%15), vergi düzenlemelerindeki karmaşıklık ve çelişkili uygulamalar (%13) olarak belirtilmiştir. Vergi uyumunu belirleyen en önemli unsur olarak ise ekonomik ve mali unsurlar (%38), toplanamayan vergiler yani kayıt dışı ekonomi (%24), siyasi unsurlar (%21), devlet yönetimine güven (%17) ifade edilmiştir.

Karaca vd. (2020), vergi uyumunun ekonomik ve sosyo-kültürel belirleyicilerini araştırdıkları çalışmalarında, Sivas ilinde faaliyet gösteren ve birkaç gelir unsuru üzerinden vergilendirilen 569 gelir vergisi mükellefi ile yüz yüze anket yöntemini kullanarak görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre vergi uyumunun ekonomik belirleyicilerinden en önemlisi olarak vergi yükü (%70,4), sosyo-kültürel belirleyicilerden ise en önemli olarak ise eğitim (%71,7) belirtilmiştir. Verginin adaletli ve dengeli dağılımının sağlanması ile eğitim-öğretim faaliyetlerinde verginin önemine ve

gerekliliğine daha fazla yer verilmesi durumunun vergi uyumunun en önemli belirleyicileri olduğu bu araştırma neticesinde ortaya çıkmıştır.

Doğan Özer (2020), vergi kültürünün vergi gelirlerine etkisini Türkiye ve Danimarka karşılaştırmalı araştırdığı çalışmasında, 2010-2017 dönemi için vergi kültür endeksini hesaplamış ve vergi gelirlerinin gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) içerisindeki payı ile de karşılaştırmıştır. Vergi kültür endeksi; ülkelerin gelişmişlik seviyesi, eğitim sistemi, bireylerin gelir ve sosyal durumu, vergilendirme ilkeleri ve araçları, vergi bilinci, mükellef-vergi idaresi ilişkisi gibi göstergeler kullanılarak hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda, vergi kültür endeksi yüksek çıkan Danimarka’da vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payı, vergi kültür endeksi düşük-orta çıkan Türkiye’den ortalama bir buçuk kat fazla çıkmıştır. Danimarka’da vergi gelirlerinin payı ise Türkiye’den iki kattan daha fazladır. Bu çalışma, vergi kültürünün vergi gelirlerine doğrudan etkisinin boyutunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Gündem (2022), Türkiye’de vergi uyumu ve mekansal farklılıkları araştırdığı çalışmasında, 2013-2020 dönemi için resmi olarak açıklanan il bazında vergilerin tahsil/tahakkuk oranları ile il bazında tahakkuk/tahsil edilen vergi cezaları değişkenler olarak alınmış ve ekonometrik model kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, il bazında vergi uyumunun mekansal farklılıklar gösterdiğine ve vergi cezalarının caydırıcılık düzeyinin mükellefler üzerinde etkili olması bir yana vergi uyumunu azalttığına ulaşılmıştır. Bu çalışma, vergi uyumu üzerinde idari yaptırımların aksine, sosyal ve psikolojik unsurların çok daha fazla etkili olduğu sonucunu pek çok çalışmada olduğu gibi bir kez daha göstermiştir.

Beşer & Çetin (2023), Türkiye’deki vergi ahlakı/etiği düzeyindeki değişimi dünya değerler anketi verileri ile incelediği bu çalışmalarında, “Eğer fırsatınız olsa vergilemede hile yapar mısınız? sorusuna verilen yanıtları değerlendirmişlerdir. Elde edilen bulgular ise şöyle özetlenebilir: Sosyo-kültürel ve psikolojik faktörlerden dini inanç, demokrasi, milli gurur, adalet sistemi ve mahkemelere güven ile vergi etiği arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilirken hükümete ve parlamentoya güven ile vergi etiği arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Demografik faktörler incelendiğinde ise yaş arttıkça vergi etik düzeyinin arttığı, eğitim düzeyi arttıkça ise azaldığı sonucu çıkarken cinsiyet faktörünün tek başına vergi etiğini açıklamada yetersiz olduğu, bekarların evlilere kıyasla vergi etik düzeyinin yüksek olduğu, emekli, yarı ve tam zamanlı çalışan bireylerin vergi kaçırma davranışlarının arttığı sonuçları çıkmıştır.

Literatür taraması neticesinde elde edilen bulgular, vergiye gönüllü uyum üzerinde sosyo-psikolojik unsurların çok büyük bir paya sahip olduğu, bu unsurlardan en etkili olanların ise ayrı ayrı vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürü olduğunu göstermektedir. Her birinin tek başına vergiye gönüllü uyum üzerindeki etkisi bu denli yüksek iken her birinin bir arada sağlandığı 3V durumunda ise vergiye gönüllü uyumun neredeyse tam olarak sağlanmış olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Vergi yapıcıları ve yönetiminin bu gerçeği dikkate alarak uygulamayı revize etmeleri, maliye politikalarına yön vermeleri, hatta uzun vadeli bir perspektifle vergi reformlarına

gidilmesi vergi gelirlerinden elde edilecek verimin yükseltilmesi bakımından yerinde bir karar olacağı kanaati belirmektedir.

5. Sonuç

Vergilemeden beklenen performansın artırılması için istikrarlı ve sürdürülebilir bir mali yapı/sistem gerekmektedir. Mükelleflerin vergilemeyi gönüllü bir katılımı ile içselleştirdiği durumda, bu yolda önemli bir adım atılmış olacaktır. Vergiye gönüllü uyumun sağlanmasında etkisi bulunan unsurlara dikkatle ve hassasiyetle yaklaşılmasının ise vergi politikalarındaki sürdürülebilirlik ve istikrara önemli katkılar sunacağı öngörülmektedir.

Bu çalışma, vergi uyumu çatısı altında vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürü bileşenlerine bütüncül olarak yaklaşılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda literatürdeki teorik ve ampirik çalışmalar bu perspektifle incelenmiş olup araştırma bulguları ve sonuçları tahlil edilmiştir. Bu çalışmanın nihai katkısı, Türkiye’deki literatürden hareketle vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürü unsurlarının bir arada yani bu çalışmadaki tabirle “3V” olarak vergi uyumu üzerindeki etkisinin boyutunu ortaya koyması olmuştur. Elde edilen bulgulardan, bu üç unsurun her birinin vergiye gönüllü uyum üzerinde son derece etkili olduğu ancak 3V durumunda bu etkinin çok daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmada, 3V’nin her birinin aralarındaki bağlantıların ve kavramsal sınırlarının daha belirgin hale getirilmesinin de alana katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Hem ulusal ve hem de uluslararası düzeyde yapılmış pek çok çalışmada vergi uyumunu artırmada en etkili olan çözümün mükellef odaklı bir yaklaşımla toplum yapısına en uygun ve toplumun benimseyebileceği vergi politikalarını hayata geçirerek bir vergi sistemi dizayn etmek olduğu belirtilmektedir. Bunun da yolunun ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyo-psikolojik ve davranışsal faktörlerin devreye sokulmasıyla mümkün olabileceği literatürde geniş yer bulmaktadır. Literatürdeki sonuçları destekler şekilde bu çalışma neticesinde de vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürünün bir arada sağlanması ve vergi sisteminin mükellef beklentilerine uygun olarak tasarlanması durumunda vergiye gönüllü uyumun tam olarak sağlanacağını söylemek mümkündür.

3V’nin sağlanabilmesi için öncelikli olarak siyasi otoriteye ve sisteme güven, eşit temsiliyet, toplumsal aidiyet, vergilemede adalet, vergi sisteminin hakları gözetmesi ve uygulamaya verimlilik getirmesi gerekmektedir. Bu ön koşullar oluşmadan vergiye gönüllü uyumun tam olarak sağlanması mümkün görünmemektedir. Ayrıca vergi bilincini arttıracak her unsur, vergi etiği ve vergi kültürünün de artmasını sağlayacak olup herhangi birini iyileştirmeye yönelik atılacak her adım, toplamda 3V’yi artıracak, o da vergiye gönüllü uyumun tam olarak sağlanmasını hızlandıracaktır.

Etik Kurul Onayı: Etik kurul belgesi gerektirmeyen bir çalışmadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları:

Ali Fuat Uruş ^{ip} - Fikir ve Amaç, Planlama ve Tasarım, Veri Toplama, Veri Analizi ve Tartışma, Literatür ve Atıf, Yazım ve Format, Finansman, Son Onay ve Sorumluluk, Genel Katkı Düzeyi - % 100

Çıkar Çatışması: Yazar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Abdiyeva, R., Özdil, T. & Pirimbayev, C. (2015). "Geçiş Ekonomilerinde Vergi Kültürü Ve Etkileyen Faktörler: Kırgızistan Örneği". *Bilig*. 75, 43-74.
- Aktan, C.C., Dileyici, D. & Saraç, Ö. (2002). *Vergi, Zulüm ve İsyan*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aktaş Güzel, S. (2020). *Muhasebecilerin Vergi Ahlakının ve Vergi Uyumunun Belirleyicileri Üzerine Bir Uygulama* (Yayın No. 637918) [Doktora tezi, Gebze Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Allingham, M.G. & Sandmo, A. (1972). "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis". *Journal of Public Economics*. 1, 323-338.
- Alm, J. (1998). Tax Compliance and Administration. Working Paper. University of Colorado at Boulder.
- Ay, Ş. (2022). *Vergi Ahlakının Belirleyicileri: TRC3 Bölgesi Analizi* (Yayın No. 759377) [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Beşer, B. H. & Çetin, U. Y. (2023). "Türkiye’de Vergi Ahlak Düzeyindeki Değişimin Dünya Değerler Anket Verileri ile İncelenmesi". *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*. 11, 1-13.
- Cesur, A. & Çelikkaya, A. (2014). "Türkiye’de Vergi Kültürünün Gelişmesinde Gelir İdaresi Başkanlığı’nın Yeri ve Önemi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16 (2), 1-14.
- Chuenjit, P. (2014). "The culture of taxation: definition and conceptual approaches for tax administration". *Journal of Population and Social Studies*. 22(1), 14-34.
- Çiçek, H., Karakaş, M. & Yıldız, A. (2008). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2008/381.
- Çiçek, H. (2006). *Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri* (Yayın No. 217039) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Demir, H. İ. (2018). *Kültürün Vergi Mükelleflerinin Tutumları Üzerindeki Etkisi: Batı Akdeniz Örneği* (Yayın No. 498645) [Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Demir, İ. C. (2008). *Vergi Ahlâkı ve Belirleyenleri Ege Bölgesi Örneği* (Yayın No. 231366) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

- Didinmez, İ. (2018). *Davranışsal İktisat Perspektifinden Vergi Uyum Analizi* (Yayın No. 492352) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Doğan, B. S. (2019). *Türkiye’de Vergi Ahlakını Şekillendiren Etkenler* (Yayın No. 596753) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Dolbun, M. (2019). *Vergi Uyumunu Kapsamında Kurumlar Vergisi Mükelleflerinin Davranışları* (Yayın No. 602423) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Dornstein, M. (1987). “Taxes: Attitudes and Perceptions and Their Social Bases”. *Journal of Economic Psychology*. 8, 55-76.
- Edizdoğan, N. & Çelikkaya, A. (2012). *Vergilerin Ekonomik Analizi* (2. Baskı). Bursa: Dora Yayınları.
- Erdem, M., Şenyüz, D. & Tatlıoğlu, İ. (2017). *Kamu Maliyesi* (14. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gündem, F. (2022). “Türkiye’de Vergi Uyum ve Mekansal Farklılıklar, 2013-2020”. *Fiscaoeconomia*. 6(3), 1433-1456.
- Gür, E. (2019). *Vergi Bilinci Vergi Ahlakı (Bingöl Ortaöğretim Öğrencileri Üzerinde Bir Analiz)*. Bursa: Dora Basım Yayın.
- İpek, S. & Kaynar, İ. (2009). “Vergiye Gönüllü Uyum” Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 16(1), 173-190.
- James, S. & Alley, C. (2002). “Tax Compliance, Self-Assessment and Tax Administration”. *Journal of Finance and Management in Public Services*. 2(2), 27-42.
- Karaca, C., Oktay, S. & Yemez, İ. (2020). “Vergi Uyumunun Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Belirleyicileri: Sivas İli Örneği”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 2020 Sonbahar Özel Sayı I/II, 62-73.
- Kirchler, E. & Wahl, I. (2010). “Tax compliance inventory TAX-I: Designing an inventory for surveys of tax compliance”. *Journal of Economic Psychology*. 31(3), 331-346.
- Kitapçı, İ. (2011). *Bir Vergi Uyum Sorunu Olarak Vergi Etiği ve Bileşenleri* (Yayın No. 333315) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Korlu, R. K., Çetinkaya, Ö. & Gerçek, A. (2016). “Yerel Vergi Bilincinin Faktör Analizi ile Değerlendirilmesi: Bursa Örneği”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 14(28), 443-465.
- Mutlu, E. (2021). *Vergi Kültürünün Vergilemeye Gönüllü Uyum Üzerindeki Etkileri* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Nerré, B. (2001). “The Concept of Tax Culture”. *Proceedings of the 94TH Annual Conference on Taxation*. November 8-10, Baltimore, Maryland.
- Özer, İ. D. (2020). “Vergi Kültürünün Vergi Gelirlerine Etkisi: Türkiye ve Danimarka”. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*. 12(2), 175-188.
- Saygın, Ö. (2018). *Vergi Uyum ve Vergi İdaresinin Vergi Uyumuna Etkisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Şahin, M. (2011). *Türkiye’de Vergi Uygulamaları ve Vergi Ahlakı İlişkisi: Trabzon, Giresun ve Gümüşhane İlleri Örneği* (Yayın No. 287860) [Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

- Torgler, B. (2003). *Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance* [Ph.D. Thesis, Universitat Basel].
- Torgler, B. (2002). "Speaking to Theorists and Searching for Facts: Tax Morale and Tax Compliance in Experiments". *Journal of Economic Surveys*. 16, 657-684.
- Töremen, E. (2023). *İnşaat ve Gayrimenkul Sektöründeki İşletmelerde Vergi Bilinci ve Algısı: Ankara İlinde Konut Üreticileri ve Satıcıları Yönünden Bir Değerlendirme* (Yayın No. 843052) [Doktor tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Uruş, A.F. (2024). "Türkiye’de Seçili Şehir ve Bölgelerde Mükellef Psikolojisi: Literatürdeki Araştırmalar Üzerine Bir İnceleme". *Maliye Çalışmaları Dergisi-Journal of Public Finance Studies*. 71, 28–41.
- Uyanık, A. (2019). "Vergi Bilinci ve Vergiye Gönüllü Uyumun Vergi Gelirlerine Etkilerinin Değerlendirilmesi". *Maliye Dergisi*. 177, 354-38.
- Yavuz, H., Ayas, I. & Kılıçaslan, H. (2019). *Vergi Uyum*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Yöney, E. (2019). *Türkiye’de Vergi Kültürü: Değerler ve Vergi Davranışı Açısından Bir Modelleme* (Yayın No. 546183) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Yurdakul, A. (2013). *Vergi Ahlâkı ve Vergi Ahlâkını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği* (Yayın No. 328671) [Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Zenginobuz, Ü., Adaman, F., Gökşen, F., Savcı, Ç. & Tokgöz, E. (2010). *Vergi, Temsiliyet ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Türkiye’de Vatandaşların Algıları*. İstanbul: Açık Toplum Vakfı Yayını.